

Československá realita 1969–1989

Michal Stehlik

Czechoslovak Reality 1969–1989

The paper puts the topic of Cultural Opposition into the historical and social context of the long twenty-year period of 1969–1989 normalization. It is devoted to the changes of the regime, the international embedding of Husák's Czechoslovakia, the repression since the mid-1970s as well as the economic problems of the state, especially in the 1980s. Attention is paid to opposition activities and the underground movement.

Keywords: normalization, dissent, opposition, underground, social policy

Téma kulturních opozic, nezávislé kultury a jejich role ve společnosti ve druhé polovině 20. století v Československu je bezesporu nutně spjata s politickou a společenskou situací. Zejména politické a represivní mantinely kulturních projevů jsou v normalizačním Československu klíčovými aspekty pro pochopení manévrovacího prostoru aktérů nezávislé kultury, jakož i pro chování samotných představitelů režimu.

Nástup Gustáva Husáka do čela KSČ v dubnu 1969 ukončil relativně krátké působení Alexandra Dubčeka a politiků tzv. reformního proudu ve vedení strany.¹ Bezprostředně po svém nástupu začal Husák systematicky vést zemi k „normalizaci a konsolidaci“ poměrů. Tento proces měl dvě základní východiska – opětovná orientace na Sovětský svaz a jednoznačně nezpochybnitelná role komunistické strany ve společnosti a státě. To obnášelo v konkrétních krocích vystupňování cenzury, výměnu vedení televize a rozhlasu, zatýkání „antisocialistických“ živilů a postupné přípravy „prověrek“ napříč celou společností.

Celý proces byl podporován také legislativně a měl tak vytvářet dojem zcela standardních kroků. Československá společnost však ještě rok po okupaci nemlčela. Přesně rok po okupaci se odehrály masivní demonstrace, které však již nepotlačovala okupační vojska, ale vlastní ozbrojené a bezpečnostní síly československého státu, včetně obětí.² Dne 22. srpna 1969 je parlamentem přijato zákonné opatření č. 99/1969, tzv. pendrekový zákon, který

umožňoval zadržení až na tři týdny, odsouzení ve zrychleném řízení, rozpouštění spolků či vyhazovy lidí ze škol a zaměstnání. Je smutně symbolické, že jsou pod ním podepsáni někdejší ikony pražského jara – prezident Svoboda, předseda vlády Černík a aktuální předseda parlamentu Alexander Dubček. Dalším přelomovým datem byla Brežněvova návštěva Prahy dne 6. května 1970, během které došlo k zakotvení vazalského charakteru vztahu obou států ve formě *Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR*. V tomto období odešel z čela vlády Oldřich Černík a nahradil ho další technokratický symbol normalizace Lubomír Štrougal.³ Vedle tohoto „pragmatického“ proudu posílili v komunistické straně konzervativci, jako byl Vasil Biľak, Miloš Jakeš, Alois Indra a další.

Po květnu 1970 se již naplno rozbíhá vlna čistek. Ty se týkaly nejen samotné komunistické strany, ale i všech významnějších oblastí života společnosti. A tak jsou Alexandr Dubček a další reformisté vyloučeni ze strany; celkově bylo vyloučeno z KSČ celých 28 % dosavadních členů. V rámci přezkoumávání politických názorů a hodnocení role konkrétního občana během let 1968/1969 museli dát lidé při prověrkách jasnou odpověď na otázku jejich názoru na srpnovou okupaci. Z okupace se tak stává „bratrská pomoc“, z reformu „kontrarevoluce“ a ve slovníku období normalizace se začínají množit podobně obrácené významy. Během prověrek a čistek přichází o zaměstnání přes tři sta tisíc osob, z velké části šlo o učitele, vědce, umělce, lidi zaměstnané v kvalifikovaných

1 MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017.

ISBN 978-80-7429-388-7.

2 BÁRTA, Milan, BŘEČKA, Jan a KALOUS, Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha: ÚSTR, 2012. ISBN 978-80-87211-73-1.

3 ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha, 2009. ISBN 978-80-7425-026-2.

doc. PhDr. Michal Stehlik,
Ph.D.

Národní muzeum – náměstek
pro centrální sbírkotvornou
a výstavní činnost
michal_stehlik@nm.cz

a odpovědných pozicích.⁴ Represe se nevyhnuly ani armádě a bezpečnosti. Výsledkem byla mimo jiné i mimořádně silná vlna emigrace postihující statisíce lidí, z velké části v produktivním věku mezi 20 a 40 lety života.⁵ Na jejich místa přicházejí mnohdy kariéristé bez patřičných zkušeností a znalostí. Tento zásah do celé struktury společnosti se logicky musel odrazit i v kvalitě života v Československu.

V prosinci 1970 je vydán klíčový dokument *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, který popisuje problémy minulosti v interpretaci nové normalizační cesty.⁶ Dokument varuje před opakováním starých chyb a také pojmenovává nepřítele. Na tento programový dokument navázalo jednání XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971, které již jasně vyznačilo novou prosovětskou cestu resuscitované diktatury. Na podzim 1971 se pak odehrály další ze zmanipulovaných voleb, ve kterých volilo jednotnou kandidátku Národní fronty neuvěřitelných 99,78 % obyvatel.⁷ Podobné výsledky měly pak každé „volby“ v celém dalším normalizačním období až do roku 1989.

Vedle jednoznačného politického kursu se ovšem snažil nový Husákův režim společnost udržovat v jistém konzumním klidu také ekonomickými kroky. Objevil se celý nový systém prorodinné a populační politiky ve formě výrazných přídavek na děti a novomanželských půjček.⁸ Tato politika pak byla jednou z příčin velké populační vlny poloviny 70. let. Modernizovala se Československá televize, byla zahájena masivní výstavba panelových domů pro řešení bytové situace.⁹ To vše mělo vytvářet dojem úspěšné společnosti, kde jsou jasně rozděleny role. Občan nehovoří do správy věcí veřejných, za což se mu dostane dostatečného materiálního zajištění. Odvrácenou stránku ovšem stále tvořilo drastické omezení cest do zahraničí, čímž docházelo k další izolaci společnosti.

Velkou pozornost věnovala nová Husáková politika kultuře a veřejnému prostoru. Postupně tak docházelo k omezení hudebních, filmových, divadelních i literárních aktivit, které se rozvíjely ještě na přelomu 60. a 70. let. Kultura měla být jed-

noznačně svázána stranickými direktivami, hudební skupiny musely podstupovat komisionální přehrávky, na základě kterých byly povoleny jen ty nevymykající se „spotřebnímu“ trendu kultury. Do trezorů se dostaly filmy natáčené na konci 60. let, které se často vyrovnávaly s minulostí (*Ucho*, *Skřivoánci na niti*, *Všichni dobří rodáci*, *Smuteční slavnost* ad.). Cenzurní zásahy tvrdě vstoupily do schvalování literárních děl a repertoáry divadel se začaly navracet ke klasickým ruským hrám. Také tento postup citelně zasáhl do atmosféry celé společnosti.

Během pouhých tří let, v období 1969–1971, prokázal Gustáv Husák mimořádné nasazení směrem k pacifikaci někdejšího reformního procesu. Jeho touha po moci ho nakonec vynesla i na nejvyšší post ve státě, když se v roce 1975 stal také prezidentem Československa. Opět tak spojil funkce prvního muže strany i státu.¹⁰ Stal se zároveň symbolem marasmu, do kterého se země dostala. Jakkoliv se pak zdálo, že normalizace vítězí zcela jednoznačně, druhá polovina 70. let přece jen začala přinášet i pro komunistické Československo ostrůvky alternativ a nekonformních názorů nejen na kulturu, ale i na život společnosti.

Přelomovým okamžikem se stala bezesporu Charta 77, jež je již dostatečně známým fenoménem českých dějin 20. století. Je přitom příznačné, že v procesu svého vzniku v sobě spojovala několik základních momentů. Jednak jistou kombinaci mezinárodní politické situace, jednak charakter normalizačního života v Československu. Normalizační proces již byl v polovině 70. let ve své podstatě nastaven, přičemž první tvrdé zásahy režimu se

Chlebové šachy disidenta Milana Šimečky z období jeho věznění.

4 Dobrou studii je pohled na FF UK v práci: VOLNÁ, Katka, et al. *Prověřená fakulta: KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. ISBN 978-80-7285-110-2.

5 ALBRIGHT, Madeleine Korbel, et al. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)*. Praha: Labyrint, 2012. ISBN 978-80-87-260-46-3.

6 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

7 BUCHVALDEK, Miroslav, et al. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1986.

8 Rákosník, Jakub, Tomeš, Igor a kol. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8.

9 STEHLÍK, Michal. *Rozhlas a televize v Československu v časech rozděleného světa*. In: Hlaváček, Petr, Stehlík, Michal (ed.). *Rozdělený svět?: Evropa a Češi mezi svobodou a realitou*. Praha: Radioservis, 2016. ISBN 978-80-87530-83-2.

10 MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-388-7.

Demonstrace ke 20. výročí srpnové okupace, 21. 8. 1988 v Praze.

týkaly i čistě nepolitických aktivit ze světa hudby, umění, kultury. Zejména od roku 1972 pociťovali ostrý kurs režimu i návštěvníci alternativních koncertů. Oním mezinárodním přelomem a jedním z impulsů byl jistě protokol Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě z Helsinek z 1. srpna 1975. Na jedné straně byl některými uvnitř komunistického bloku

tento protokol vnímán jako jistá oficiální rezignace Západu na události za železnou oponou, na straně druhé otevíral možnosti v závazcích komunistického režimu dodržovat základní lidská práva. Vedle mezinárodní situace to byla právě reakce režimu vůči alternativní hudbě, která nakonec sjednotila mnoho nesourodých opoentních skupin do aktivit Charty 77.

Když se v roce 1976 odehrálo zatčení skupiny lidí kolem kapely Plastic People of the Universe, komunistický režim podcenil jak mezinárodní reakci, tak sílu sjednocujícího impulsu napříč opozičním spektrem. Již před zatčením skupiny hudebníků a představitelů undergroundu – především později odsouzených: Ivana Martina Jirouse, Svatopluka Karáska, Vratislava Brabence, Pavla Zajíčka – došlo totiž k prvním kontaktům mezi českým undergroundem a Václavem Havlem. Toto spojení se ukázalo zásadním pro další vývoj událostí, protože Havel a další osobnosti dokázali lokální případ hudební skupiny dostat i do mezinárodního povědomí.¹¹ Pro režim nebylo jistě dobrou zprávou, že v srpnu 1976 byl zaslán dopis německému spisovateli Heinrichu Böllovi, který obsahoval právě žádost o podporu „skupiny hudebníků postavených před soud“. Dopis byl podepsán Jaroslavem Seifertem, Václavem Havlem, Pavlem Kohoutem, Ivanem Klímou, Karlem Kosíkem, Janem Patočkou a Václavem Černým. Navíc došlo vlivem těchto událostí k soustředění aktivit doposud izolovaných skupin názorově odmítajících normalizační stav vedení společnosti. Vedle sebe byli tak v prohlášení Charty 77 postaveni liberálnější disidenti kolem Václava Havla, intelektuálové z prostředí katolického disentu reprezentovaní mluvčím Charty prof. Janem Patočkou i bývalí komunisté odstavení po roce 1968, rovněž reprezentovaní jedním ze tří mluvčích prof. Jiřím Hájkem. Vedle toho se mezi prvními signatáři prohlášení Charty 77 objevili jak představitelé undergroundu, např. Zdeněk Vokatý nebo Jiří Chmel, tak i ostře levicoví intelektuálové, jako např. Petr Uhl. Prohlášení Charty 77 bylo připravováno především spisovatelem Václavem Havlem a Pavlem Kohoutem.¹² Pojmenovávalo nedodržování základních lidských práv, která režim přislíbil zajišťovat právě na helsinské konferenci. Obecně deklarovalo: „*CHARTA 77 je volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různých víry a různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě. Těch práv, která člověku*

přiznávají oba uzákoněné mezinárodní pakty, Závěrečný akt helsinské konference, četné další mezinárodní dokumenty proti válkám, násilí a sociálnímu i duchovnímu útisku, a která souhrnně vyjadřuje Všeobecná deklarace lidských práv OSN.“¹³ Na prohlášení zareagoval režim mimořádnou vlnou represí, již jeho samotné rozšíření během ledna 1977 bylo pod dohledem Státní bezpečnosti. Došlo k masivní vlně zatýkání, dlouhé výsledky byly poté osudné zdravotnímu stavu prof. Patočky, který v březnu 1977 zemřel. Režim zorganizoval ohromné petiční akce, které měly odsuzovat prohlášení Charty 77, aniž by ho lidé znali. Historický moment pak představuje shromáždění umělců v Národním divadle, kde bylo manifestačně vyjadřováno odmítnutí této aktivity. Je přitom symbolické, že mnohem více je vnímán angažovaný projev Jiříny Švorcové než deklarace „mladých“ přednesená Karlem Gottem. Pro mnoho signatářů měl podpis přímý důsledek ve formě vyhození z práce, popř. i v následném vězení. Někteří z nich také tento tlak nevydrželi a svůj podpis odvolali. Mnoho členů undergroundu podepsalo Chartu v její druhé vlně. Mezi první signatáře nebyli mimo jiné zařazováni proto, že se často vraceli z vězení v rámci represí předchozích let a organizátoři nechtěli, aby režim argumentoval od počátku počtem procent signatářů, kteří za sebou mají výkon trestu.¹⁴ Zároveň zde byl přítomen i (možná relativně naivní) předpoklad, že se s režimem bude o tezí Charty 77 a změnách diskutovat. Doslova o tom hovoří text prohlášení, že Charta 77: „*Nechce tedy vytyčovat vlastní program politických i společenských reforem či změn, ale vést v oblasti svého působení konstruktivní dialog s politickou a státní mocí.*“¹⁵ K žádnému dialogu nedošlo, když tedy nebudeme za dialog považovat dlouhé výsledkové protokoly signatářů na Státní bezpečnosti. Nastalé represe pak vedly v roce 1978 ke vzniku Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který se ovšem záhy stal sám terčem další masivní represe. Prohlášení Charty 77 z ledna 1977 bylo bezesporu počátkem nové epochy pro dosavadní opoziční činnost v Československu. Spojení doposud různorodých

11 ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017. *ISBN 978-80-7215-555-2*.

12 DEVÁTÁ, Markéta, SUK, Jiří a TŮMA, Oldřich (ed.). *Charta 77 – od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77*: Praha, 21.–23. března 2007. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci s oddělením edice FF UK, 2008. *ISBN 978-80-7285-090-7*.

13 *Ibidem*.

14 ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017. *ISBN 978-80-7215-555-2*.

15 DEVÁTÁ, Markéta, SUK, Jiří a TŮMA, Oldřich (ed.). *Charta 77 – od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77*: Praha, 21.–23. března 2007. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci s oddělením edice FF UK, 2008. *ISBN 978-80-7285-090-7*.

Štěpánek 1975

Lidé Charty: zleva F. Kriegel,
J. Patočka ml., Jiří Němec,
Václav Havel.

skupin představovalo určitou nezanedbatelnou sílu, zejména pokud šlo o mezinárodní dopad jejich aktivit a zpráv. Prohnutí undergroundu pak byl již proces z roku 1976 zlomem z hlediska opuštění doposud apolitického charakteru. Poté co mnoho lidí z prostředí undergroundu podepisuje prohlášení Charty, jedná se již jednoznačně o opuštění života ve svém vlastním „druhém světě“, ale o vědomé postavení se proti represí. Je přitom důležité si uvědomit, že tento postup byl v konečném důsledku vyvolán samotným režimem, který se rozhodl proti této skupině lidí zakročit s nevídanou silou, jak ostatně přesně definoval Ivan Martin Jirous: „*Ne-vzpomínám si na příklad, kdy by byl veden v dějinách zápas s mocí výlučně uměleckými prostředky. Nejenom absence zbraní, ale dokonce i absence násilného uvažování, které by mohlo být záminkou zlikvidování hnutí undergroundu, to je to, co přivádí režim k zuřivosti.*“¹⁶ Ona zuřivost se však neprojevila pouze vůči undergroundu. Komunistická bezpečnost si již na konci roku 1977 vytyčila nový směr pod krycím jménem „akce Asanace“, jejímž cílem bylo nucené vystěhování problematických osob mimo Československo. To vše mělo i svůj legislativní rámec v podobě odebírání státního občanství, kdy byly podobným způsobem postiženy i osobnosti jako Pavel Landovský. Režim nejenže některé psychicky i fyzicky nevybíravě nutil k vystěhování. Některé „pouze“ z povoleného zahraničního pobytu prostě „nepustil“ zpět do Československa, což byly příklady Pavla Kohouta či Jiřího Gruši.¹⁷

16 ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017. ISBN 978-80-7215-555-2.

17 KOSATÍK, Pavel. *Fenomén Kohout*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001. ISBN 80-7185-372-0.

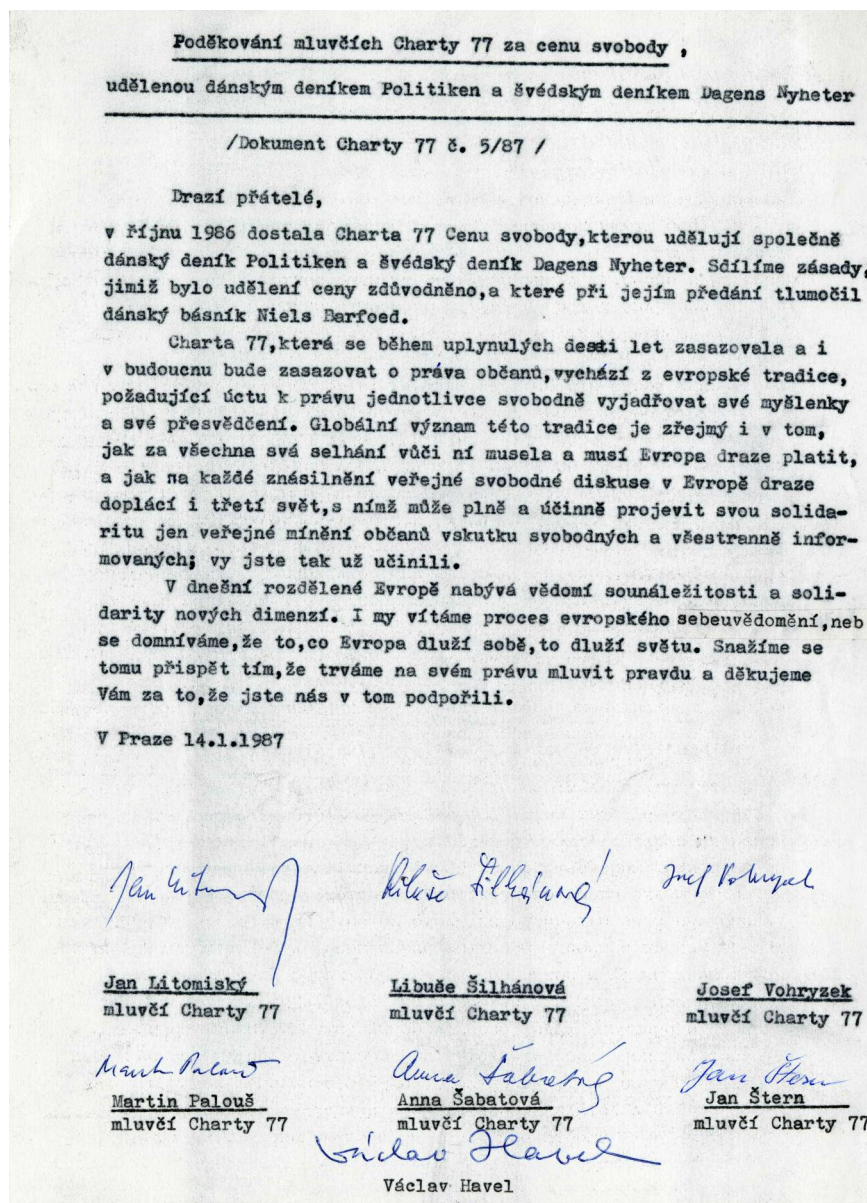
Československo se slovy slovenského intelektuála Milana Šimečky ocitlo ve druhé polovině 70. let v době „znehynění“. Úspěšná normalizace potlačila poslední zbytky dozvuků pražského jara a zdálo se, že tuhý monopol moci nemůže nic narušit. Do druhé poloviny 70. let se symbolicky vstupuje volbou Gustáva Husáka prezidentem republiky v roce 1975. Tento muž si pak udržel svoji moc prakticky do konce komunistického režimu, byť bude ve vedení strany vystřídán v roce 1987. Pokud jde o náladu ve společnosti ve druhé polovině 70. let, aktivity Charty 77 a následně Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se odehrávaly v podstatě na okraji vnímání většiny obyvatel státu. Navíc musíme mít stále na paměti, že tyto opoziční tendence byly potlačovány mimořádně tvrdými represivními zásahy. Veřejný prostor byl zaplněn formálními projevy pravidelných oslav a fenoménem „vyvěšování vlajček do oken“. Pryč ovšem byla doba zvláštního rozzechvění a do značné míry upřímných oslav z 50. let. Období po roce 1968 již bylo čistě formálním světem prvomájových průvodů, listopadových oslav říjnové revoluce, školních nástěnek se sovětskými úspěchy a neupřímně provolávaných hesel.

Situace většiny občanů se dostávala do mechanických schémat zabezpečování základních životních jistot. Stát začal masivněji investovat do výstavby panelových domů, i když i zde se projevila klasická nedokonalost státně dirigované výstavby. Lidé se tak začali ocitát na sídlištích bez potřebných komunikací či další infrastruktury. Na tehdejší dobu velice odvažně tento fenomén pojmenoval film Věry Chytilové *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště*, který na pozadí absurdit nové výstavby zachycuje celou znehynělou atmosféru 70. let. Vedle masivnější výstavby byla pozornost zaměřena také na prezentaci mimořádného technologického pokroku socialistického zřízení. Velké pozornosti se dostalo jaderným elektrárnám, ať již fungujícím Jaslovským Bohunicím, tak v 70. letech zahájené výstavbě elektrárny v Dukovanech na Třebíčsku. Samozřejmě vše v patričné inspiraci a za pomoci

Sovětského svazu, a to jak v proklamacích, tak v dodávce technologií. Tehdejší československá vláda se také snažila využívat faktického područí Sovětského svazu k argumentaci jedinečnými mezinárodními úspěchy na poli vědy a techniky. K tomu také ostatně posloužil v březnu roku 1978 let prvního československého kosmonauta Vladimíra Remka do vesmíru. Byl to po občanech SSSR a USA zástupce třetí země ve vesmíru vůbec. Úspěšná mise kosmonautů Gubarev–Remek byla následně významně propagandisticky využita. Z Vladimíra Remka učinila doslova hvězdu.

Pozornost obyvatel se také pravidelně soustřeďovala na sportovní události, právě druhá polovina 70. let přitom přinesla významné mezinárodní úspěchy jak v hokeji, tak ziskem titulu mistrů Evropy ve fotbale v roce 1976.¹⁸ Obrazem doby se stává setmělé sídliště, ve kterém prosvětluje okna modravé záření televizních obrazovek, na nichž běží plytké estrády, sportovní přenosy či tolik oblíbené seriály. Lidé se uzavřeli do sebe, do svých světů, což charakterizoval mimo jiné obrovský rozmach chataření a chalupářství. Velká část obyvatel se na víkendy stahovala z měst na chaty a chalupy, kde se alespoň na chvíli ocitili mimo onu nehybnou dobu, aby ji tímto zároveň pomáhali spoluvytvářet. Kulturní tvář Československa nenavázala na rozmach 60. let, souviselo to logicky s čistkami v divadlech, filmu i literatuře. Naopak, Československá televize se pustila právě v letech 1974–1978 do jednoho z největších dramatických projektů – seriálu *Třicet případů majora Zemana*, který měl zkusitelně představit moderní historii země od roku 1945 do roku 1973.¹⁹ Dodnes patří tento manipulativní seriál k fenoménům naší dramatické tvorby.

Ani v tomto znehybněném obrazu doby však nechyběly dramatické momenty. I přes mimořádné obtíže totiž pokračovaly pokusy o útěk za železnou oponu. Velké pozornosti se dostalo pokusu bratří Barešových o přechod do Spolkové republiky Německo v květnu 1978 pomocí únosu školního autobusu. Výsledkem celé tragické akce byl mrtvý řidič autobusu, jeden mrtvý únosce, následný trest smrti pro

dalšího a trest 25 let pro třetího z bratrů. Podobné pozornosti se dostalo akci Státní bezpečnosti proti Rádiu Svobodná Evropa, když nasadila mezi redaktory mnichovské pobočky po roce 1968 svého agenta Pavla Minaříka. Ten se v roce 1976 slavně vrátil do Československa, aby na tiskové konferenci popsal „nekalé praktiky štvavé vysílačky“. Tragikomickou souvislostí této akce byla pak píseň Josefa Laufera oslavující „hrdinného kapitána“. I přes normalizační šed tak průběžně probleskávaly doklady o nenormálnosti situace, která se však zdála natolik bezvýhodná, že pro mnoho lidí představovala praktickou rezignaci na jakoukoliv aktivitu. Svoji roli přitom jistě hrála i skutečnost, že více než sto tisíc lidí, především z řad elit, opustilo po roce 1968 zemi.

Druhá polovina 70. let ovšem kromě onoho „znehynění“ představovala nepochybně

Poděkování Charty 77 za Cenu svobody z roku 1986.

18 PONDĚLÍK, Josef. *Století fotbalu: z dějin československé kopané*. Praha: Olympia, 1986.

19 GRACLÍK, Miroslav a NEKVAPIL, Václav. *Třicet případů majora Zemana: Příběh legendárního seriálu a jeho hrdinů*. Praha: Dobrovský, 2014. ISBN 978-80-7390-232-2.

*Demonstrace a perzekuce
z Palachova týdne,
leden 1989.*

vnitřní posilnění Husákova režimu, což se nejen v souvislosti s Chartou 77 projevilo na konci této dekády skutečně tvrdými zásahy Státní bezpečnosti a justice vůči čemukoliv, co by mohlo představovat odlišný názor. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných je v rámci své agendy dobrým dokladem masovosti zásahů proti do té doby mnohdy politicky neaktivním lidem, kteří si jen dovolili vyslovit svůj názor. I to je možná mírný vykřičník pro naše vnímání té doby. Žijeme v obrázcích víkendových chalup, tuzemských dovolených, trapných prvomájových oslav a front na nedostatkové zboží. Mnohem méně vnímáme soukolí diktatury, která i v tomto období neomylně pronásleduje vše, co se jen trochu vymyká.

Když nahlížíme na období vlády Komunistické strany Československa, snad na každém období dokážeme vyřknout nějakou konkrétní charakteristiku. První polovina 80. let se ovšem takto jednoduchému pojmenování možná až překvapivě vymyká. Je to pokračování znehybnění normalizace, prosté prodloužení marasmu započatého v 70. letech? Je to snad tichý nástup změn daný mezinárodní situací, včetně polských událostí? Je jisté, že prosté charakteristice se tato doba zkrátka brání. Na počátku 80. let se bezpochyby zvyšuje tvrdost represí, a to i v kontextu polských událostí kolem hnutí Solidarita. Dochází k zásahu proti vydavatelům časopisu *Vokno* s tvrdými tresty odnětí svobody, je zosřena akce Asanace a prakticky zrušeny pokusy o komunitní život undergroundu v tzv. baráčích.²⁰ Pokračuje systematická snaha potlačovat, i v kulturním

prostředí, možné alternativní projevy. A tak v roce 1983 vychází v časopise *Tribuna* článek *Nová vlna se starým obsahem*, který je východiskem pro likvidaci alternativní rockové hudby.²¹ I hudební projevy byly stále vnímány jako možné ohrožení společenského řádu.

Na straně druhé je tehdejší společnost konfrontována s úspěchy socialistické výstavby, jsou prodlužovány a nově budovány trasy pražského metra, v roce 1981 je navíc otevřena naprosto mimořádná stavba pražského Paláce kultury, kde se v roce 1983 konalo Světové shromáždění za mír a život, proti jaderné válce. Toto shromáždění obsáhlo neuvěřitelných 3600 delegátů ze 132 zemí, což bylo samozřejmě v tehdejších médiích dostatečně využito. Veřejný prostor však v každém případě od počátku 80. let plnily obavy o další osud planety po nástupu Ronalda Reagana do úřadu amerického prezidenta, kdy byly líčeny obavy z válečného konfliktu. Jednou z reakcí Varšavské smlouvy na aktivity USA bylo v listopadu 1983 umístění ruských raket středního doletu na československé území. V jistém ohledu se v první polovině 80. let vracela do obecného povědomí nebezpečná bipolarita světa. Dotklo se to i sportovního světa, když západní sportovci bojkotovali moskevskou olympiádu 1980 a k opačné reakci východního bloku došlo o čtyři roky později v rámci olympiády v Los Angeles.

Mezinárodní situace ovlivňovala Československo v tomto období poměrně zásadně. Velkým zásahem byla rychlá výměna v čele Sovětského svazu, když se mezi léty 1982 a 1985 vystřídali čtyři vedoucí představitelé. Po smrti Leonida Brežněva nastoupil v roce 1982 na 15 měsíců Jurij Andropov, kterého po jeho smrti vystřídal v roce 1984 Konstantin Černěnko. Ten byl po své smrti vystřídán v roce 1985 relativně mladým aparátčikem Michailem Sergejevičem Gorbačovem.²² Na jedné straně zasáhl tehdejší společenství povinný smutek, na straně druhé se po prvních Gorbačovových tezí objevila ve druhé polovině 80. let přece jen naděje, že by mohlo dojít uvnitř socialistického bloku ke skutečným změnám.

20 MACHOVEC, Martin, NAVRÁTIL, Pavel a STÁREK, František (ed.). „Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87-211-74-8.

21 VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1870-0.

22 REIMAN, Michal. *Lenin, Stalin, Gorbačov: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-024-0.

Československo se v polovině dekády 80. let nacházelo bezpochyby v jisté vnitřní bezvýchodnosti, fungování v systému polopravd, zamlčování, prapodivné normalizační dohody. Zároveň nebylo možné navenek prodávat i jednoznačné mezinárodní úspěchy. A tak v roce 1984 sice získává Jaroslav Seifert Nobelovu cenu za literaturu, avšak oficiální tisk o této jednoznačně světové záležitosti víceméně mlčí. Bylo to zjevně způsobeno Seifertovým příklonem k samizdatovým a opozičním aktivitám, včetně několika dopisů na obranu politických vězňů. Vedle toho se společnost a stát musely vyrovnávat s problémy doposud nepoznanými, nepojmenovanými. Právě z roku 1985 např. pochází aféra demolice vlaku Hron sparťanskými fotbalovými fanoušky, jež se stala předobrazem filmu Karla Smyczka *Proč?* z roku 1987. Narůstaly otazníky nad životem další generace občanů Československa a vládnoucí moc neuměla reálně nacházet odpovědi. A tak se ve stejném roce jako tento fotbalový atak odehrává se vši povinnou pompou poslední celostátní spartakiáda, která soustředila pozornost většiny společnosti na pražský Strahov. Vedle toho ovšem kráčí v červenci 1985 na Velehrad v rámci cyrilometodějských slavností více než sto tisíc věřících, což představuje jednu z největších náboženských akcí za celou dobu komunistické vlády.²³ Nehledě na průběh tehdejšího náboženského shromáždění, během kterého byli především moravskými a slovenskými věřícími vypískáni zahajující představitelé komunistického režimu, včetně ministra kultury Milana Klusáka.

Počátek 80. let tak možná představuje v mnoha aspektech pokračování nehybnosti let sedmdesátých. Polovinu této dekády však začínají prosvětlovat na jedné straně fatální problémy společnosti, na straně druhé alternativní aktivity, které přitom nemusí primárně souviset s politikou. Není přece pouze svět velké politiky, mezinárodních událostí, klíčových osobností a jejich vlivu na dění státu. První polovina 80. let je kromě jiného i neaktivnějším obdobím z hlediska likvidace církevních staveb v Československu. Dlouhodobě chátrající kostely v západních

a především severních Čechách dostávají právě v tomto období demoliční výměry a z krajiny tak mizí desítky staveb, jež utvářely charakter místa. I přes neadresnost kroků tzv. režimu lze právě v tomto případě poukázat na konkrétní jména církevních tajemníků, kteří stojí za likvidací těchto památek. Situaci však nelze omezit jen na církevní stavby a jejich mizení z krajiny. Celkově se jednalo o neuvěřitelných 596 církevních staveb jen v severních Čechách.²⁴ Již od druhé poloviny 70. let působilo na našem území hnutí Brontosaurus, které se snažilo aktivně vstupovat do ekologických témat. Právě první polovina 80. let pak byla obdobím definování mnoha ekologických problémů, které dosavadní necitlivý přístup vůči krajině způsoboval. Uprostřed nehybnosti tak šlo o zcela mimořádnou aktivitu, která se navíc dotýkala v některých regionech skutečné každodennosti života občanů.

Konec 80. let se v Československu nesl v duchu postupných ekonomických problémů, které začínaly mít stále výraznější dopad na každodenní život obyvatel. Někdejší nepsaná normalizační dohoda o oddělení politiky od aktivního vstupu občanů za cenu garance jisté životní úrovně tak dostávala stále vážnější trhliny. Od prosince 1987 byl v čele komunistické strany Československa Miloš Jakeš, který se sice snažil o proklamace reformy ve stylu sovětského nejvyššího představitele M. S. Gorbačova, ale reálně ke změnám nedocházelo. Jeho nástup byl dokladem vítězství konzervativního křídla. Navíc vedení KSČ vykazovalo dlouhodobou neschopnost reagovat na aktuální situaci a najít pro zemi nový směr. Dalším signálem vítězství konzervativců byl také dobrovolný odchod Lubomíra Štrougala z čela vlády v roce 1988.²⁵ Vedení strany a státu se navíc potýkalo s personálními problémy a nemělo připravenou další generaci schopných politiků – v tehdejší mluvě mělo „nedostatek kádrů“.²⁶

Navíc se k těmto vnitřním problémům přidávaly aspekty mezinárodní situace a pozvolný rozpad někdejšího sovětského impéria. Události měly přitom rychlejší spád v okolních státech, k uvolnění

23 BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-130-7.

24 STEHLÍK, Michal, PLACHÝ, Jiří a kol. *Zničené kostely severních Čech 1945–1989*. Úštěk: Společnost pro obnovu památek Úštěcka, 2011. ISBN 978-80-260-1402-7.

25 ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha, 2009. ISBN 978-80-7425-026-2.

26 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-31-5.

docházelo v Maďarsku a v Polsku, následně dokonce i v Německé demokratické republice, a to na rozdíl od relativně klidného Československa. Dalším důležitým faktorem konce 80. let byly posilující opoziční aktivity, a to nejen Charty 77, ale i jiných organizací a skupin obyvatel. Objevila se sdružení jako České děti, Nezávislé mírové sdružení, Jazzová sekce a další aktivity, např. ekologického charakteru. Československé opozici se dostalo i otevřené mezinárodní podpory, když byli její představitelé pozváni při pražské návštěvě francouzského prezidenta François Mitterranda v prosinci 1988 na oficiální snídani. Ve stejném období se odehrála první oficiálně povolená demonstrace, a to na Škroupově náměstí dne 10. prosince 1988 v den výročí Všeobecné deklarace lidských práv. Na shromáždění více než tři tisícovek lidí promluvil Václav Havel, Rudolf Battěk či Petr Placák. I přesto, že zazněly výzvy k propuštění politických vězňů či ukončení monopolu moci KSČ, nebylo tehdy proti demonstrantům násilně zasáhnuto. Dalším nejen symbolickým krokem bylo ukončení rušení vysílání Rádia Svobodná Evropa právě v roce 1988 – což bylo zapříčiněno primárně ekonomickou neudržitelností zajištění celého systému rušení.²⁷

Pro koncentraci veřejných vystoupení sehrávaly svoji nespornou roli symbolická dvacátá výročí – srpnové okupace v srpnu 1988 a zejména pak připomínka oběti Jana Palacha počátkem roku 1989. V srpnu 1988 se demonstrace účastnilo na deset tisíc lidí a média se snažila vykreslit obrázek demonstrací řízených zahraničními médii. Zásadní byl poté Palachův týden zahájený 15. ledna 1989, jenž symbolicky odstartoval změny klíčového roku 1989. Jakkoliv se pak celostátní média snažila i nadále vykreslovat obraz protestujících směrem k zahraničním médiím, případně asociálním a kriminálním živlům, důvěryhodnost takového zpravodajství byla čím dál nižší. Svědčí o tom i úspěch petice *Několik vět*, kterou mezi červnem a listopadem 1989 podepsalo ke čtyřiceti tisícům obyvatel, stejně jako demonstrace k dalšímu výročí srpnové okupace v srpnu 1989.²⁸ Situaci pak v září 1989 po-

znamenal exodus obyvatel východního Německa přes pražskou západoněmeckou ambasádu směrem za železnou oponu. Praha se stala cílem šesti tisícovek německých občanů a režim tomuto exodu nedokázal zamezit. Společenská situace se bezpochyby posouvala. Na straně druhé by bylo chybou to vnímat tak, že již tehdy bylo samozřejmé, že dojde ke změnám. Pro většinu obyvatel bylo v podstatě nepředstavitelné, že by měl nastat v brzkém horizontu konec komunistického režimu. Režim totiž zároveň pokračoval v dosavadních represích. Po Palachově týdnu byl opět zatčen a odsouzen Václav Havel, do vězení se ve stejném období let 1988/1989 dostali znovu organizátoři časopisu Vokno, v srpnu 1989 byl zatčen slovenský disident Ján Čarnogurský apod.²⁹

Situace se zkoncentrovala na podzim 1989. Významnou událostí bylo svatořečení Anežky České dne 12. listopadu. Veřejné demonstrace se pak odehrály kolem výročí vzniku Československa v říjnu 1989 a následně pak především kolem výročí smrti studenta Jana Opletala 17. listopadu 1989. Velká studentská demonstrace byla tehdy na Národní třídě zastavena pohotovostními jednotkami Sboru národní bezpečnosti a došlo k brutálnímu napadení demonstrantů. Vzápětí se rozšířila falešná zpráva o smrti jednoho studenta, což ještě zradikalizovalo situaci. Reakcí na zásah byla stávka na vysokých školách, v divadlech a později i v podnicích. Dne 19. listopadu 1989 bylo ustaveno Občanské fórum, které se stalo mluvčím občanů v procesu probíhajících změn.³⁰ Na Slovensku sehrála stejnou roli organizace Veřejnost proti násilí. Komunistický režim nedokázal na situaci reagovat, došlo k rezignaci dosavadního vedení ÚV KSČ a změně vlády. Po jistý krátký okamžik se snažil hrát zásadní roli tehdejší komunistický premiér Ladislav Adamec, ale situace již byla neudržitelná. Vše vyvrcholilo v prosinci 1989, kdy byl po rezignaci Gustáva Husáka zvolen prezidentem republiky Václav Havel. Absurditou doby zůstane skutečnost, že ho volil kompletní komunistický parlament zorganizovaný tehdejšími zručnými aparátčíky a tehdy již předsedou vlády Mariánem Čalfou.

27 JUNEK, Marek, et al. *Svobodně!: Rádio Svobodná Evropa 1951–2011: 60 let RFE. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy, 2011. ISBN 978-80-86212-83-8.*

28 BARTA, Milan. *K zajištění klidu a veřejného pořádku...: Zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Václavském náměstí 20.–21. srpna 1989. Paměť a dějiny, 2009, roč. 3, č. 4, s. 5–14. ISSN 1802-8241.*

29 SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989. Praha – Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-302-7.*

30 *Ibidem.*

Dalším aspektem této volby pak bylo zklamání Alexandra Dubčeka, který předpokládal politický návrat právě do této funkce, a nakonec skončil na pozici předsedy parlamentu. Situace byla poté nasměrována již k prvním svobodným volbám po desítkách let. V červnu 1990 zvíťazilo Občanské fórum (na Slovensku Verejnost proti násiliu). Komunistický režim v Československu definitivně padl.

Dvacetiletí mezi lety 1969 a 1989 rozhodně nebylo nějakou jednoduše normalizací. Mělo svou vnitřní dynamiku, rozdíly mezi obdobími se odvíjely od mezinárodní situace i vnitřních sociálních a hospodářských problémů. Konsolidační počáteční stabilitu režimu spojenou se sociálními a hospodářskými investicemi po necelých deseti letech vystřídal množství problémů. Symbolickým přelomem je Charta 77, ale pro další vývoj je výraznější rok 1981, nástup Ronalda Reagana, krize sovětské afghánské války, polské události. Uvnitř komunistického monolitu přitom vyrůstá nová generace, která po tvrdém tlaku na alternativní kulturu 70. let začíná realizovat vlastní cesty kultury, samizdatu, hudby, divadla i dalších výtvarných alternativ. Komunistický režim se rozpadá, neschopen reagovat na vlastní problémy i mezinárodní tlak, vnitřně většinu společnosti ovlivňují nejvíce ekonomické problémy, kulturní nesvoboda je však každopádně konkrétním příkladem neschopnosti režimu nechat své občany svobodně dýchat.

Poděkování

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2018/60, 00023272).

Použité zdroje

ALBRIGHT, Madeleine Korbel, et al. *Vzaky domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)*.

Praha: Labyrint, 2012. ISBN 978-80-87-260-46-3.

BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-130-7.

BÁRTA, Milan. K zajištění klidu a veřejného pořádku...: Zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Václavském náměstí 20.–21. srpna 1989. *Paměť a dějiny*, 2009, roč. 3, č. 4, s. 5–14. ISSN 1802-8241.

BÁRTA, Milan, BŘEČKA, Jan a KALOUS, Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha: ÚSTR, 2012. ISBN 978-80-87211-73-1.

BUCHVALDEK, Miroslav, et al. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1986.

DEVÁTÁ, Markéta, SUK, Jiří a TŮMA, Oldřich (ed.). *Charta 77 – od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77: Praha, 21.–23. března 2007*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci s oddělením edice FF UK, 2008. ISBN 978-80-7285-090-7.

GRACLÍK, Miroslav a NEKVAPIL, Václav. *Třicet případů majora Zemana: Příběh legendárního seriálu a jeho hrdinů*. Praha: Dobrovský, 2014. ISBN 978-80-7390-232-2.

JUNEK, Marek, et al. *Svobodně!: Rádio Svobodná Evropa 1951–2011: 60 let RFE*. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy, 2011. ISBN 978-80-86212-83-8.

KOSATÍK, Pavel. *Fenomén Kohout*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001. ISBN 80-7185-372-0.

MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-388-7.

MACHOVEC, Martin, NAVRÁTIL, Pavel a STÁREK, František (ed.). *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87-211-74-8.

PONDĚLÍK, Josef. *Století fotbalu: z dějin československé kopané*. Praha: Olympia, 1986.

- Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu.* Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-31-5.
- REIMAN, Michal. *Lenin, Stalin, Gorbačov: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách.* Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-024-0.
- RÁKOSNÍK, Jakub, TOMEŠ, Igor a kol. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992.* Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8.
- STEHLÍK, Michal. *Rozhlas a televize v Československu v časech rozděleného světa.* In: HLAVÁČEK, Petr, STEHLÍK, Michal (ed.). *Rozdělený svět?: Evropa a Češi mezi svobodou a realitou.* Praha: Radioservis, 2016. ISBN 978-80-87530-83-2.
- STEHLÍK, Michal, PLACHÝ, Jiří a kol. *Zničené kostely severních Čech 1945–1989.* Ústěk: Společnost pro obnovu památek Ústěcka, 2011. ISBN 978-80-260-1402-7.
- SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989.* Praha – Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-302-7.
- ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy.* Praha: Epoque, 2009. ISBN 978-80-7425-026-2.
- ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse.* Praha: Torst, 2017. ISBN 978-80-7215-555-2.
- VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989.* Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1870-0.
- VOLNÁ, Katka, et al. *Prověřená fakulta: KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. ISBN 978-80-7285-110-2.